

KANT A ANTROPOLÓGIA AKO VADEMECUM SVETOOBČANA

MARTIN ČENGERI, Inštitút filozofie, Filozofická fakulta PU, Prešov, SR

ČENGERI, M.: Kant and Anthropology as a *Vade-mecum* of a Cosmopolitan
FILOZOFIA 71, 2016, No. 6, pp. 514-524

Kant's way of developing anthropology differs from that characteristic of the scientific spirit of the 18th century. Besides omitting the natural determination of humans he composes anthropology as a doctrine with practical intentions. He defines pragmatic anthropology as a reflected self-formation, whose objective is not a theory of a human being ("school anthropology" in Kant's terminology), but rather a set of practical instructions for approaching oneself as well as the others. Thus, drawing to some extent on Michel Foucault, Kant's anthropology can be understood as a modern conception of the art of living. Kant's *Anthropology from a pragmatic point of view* is not just a purposeless summary of his numerous lectures on anthropology; it is rather a sort of vade-mecum or a prescriptive writing focused on purposeful practice.

Keywords: Kant – Pragmatic anthropology – Philosophy of history – Cosmopolitan – Problematizations of life

V neskoršom období svojej tvorby Michel Foucault zamerl pozornosť na antické problematizácie života. Rozumel nimi „reflektované a vedome vykonávané praktické úkony, ktorými si ľudia nielen predpisujú pravidlá správania, ale snažia sa seba samých premeniť“ (Foucault 2003, 18). Túto prax charakterizoval ako „umenie existencie“. Dejiny tohto umenia sa neobmedzujú na jedinú tradíciu myslenia. Utvárali a modifikovali sa v závislosti od filozofických, náboženských, sociálno-kultúrnych a politických podmienok doby vždy v pomere k tomu, ako na seba človek nahliadal a čo považoval za rozhodujúce vo vzťahu k svojmu životu. Jednotlivé podoby tohto umenia, siahajúce od sókratovskej tradície po súčasnosť, majú spoločný bod: náhľad, že človek môže prostredníctvom reflektovaného sebaformovania pozitívne pôsobiť na tok a výsledok svojho života. K tomu sa pripája realizácia zásady *Poznaj sám seba!*. To, že sebaopoznanie vždy určitým spôsobom koreluje s tým, čo robíme a čo sme odhodlaní urobiť so svojou existenciou, je antropologickým postulátom imanentne prítomným v každej obmene seba-kultivácie.

Celkom iste možno vo svetle načrtnutých náhľadov rozpoznať motívy filozofie Immanuela Kanta. Zdalo by sa, že tejto úlohe by zodpovedala najmä filozofova etika. Každá etika sa spája s určitými technikami a s praxou, ale antropológia je skrátka teoretickou náukou o človeku. A práve na tomto mieste vidíme Kantov variant antropológie

ako nívum, pretože ju koncipuje ako svojskú praktickú disciplínu *o človeku pre človeka*.¹ Berúc do úvahy tie momenty výkladu v *Dejinách sexuality*, ktoré konceptom umenia existencie dávajú špecifický profil vlastný antickej kultúre, je možné tvrdiť, že Kantova etika uberá týmto „technikám Ja“ na ich autenticite o čosi viac než prax, ktorá sa viaže na jeho antropológiu.² Rigorizmus skrátka nie je otvorený projektovaniu života, resp. *formám morálnej subjektivizácie a sebauvárania* (Foucault 2003, 41). Na druhej strane už charakteristika pragmatickej antropológie, ktorú nachádzame v predslove textu *Antropológia z pragmatického hľadiska*³ (1798), by summa summarum zaodiala každú podobu starosti o seba. Ved' o čo iné v takomto sebauváraní má ísť, ak nie o to, čo človek „ako slobodne konajúca bytosť robí sám zo seba alebo robiť môže a mal by“ (Kant 2000, 3)? Nesmeruje azda toto pýtanie sa na človeka v perspektíve jeho slobody k určitým okolnostiam života, ktoré by za účelom jeho usmerňovania mal problematizovať? Napokon, aj Foucault (hoci len okrajovo) akcentoval špecifické razenie Kantovej antropológie ako „každodenného cvičenia“, ktorým človek slúži sebe samému (Foucault 2010, 46). Jednako však ani pragmatickú antropológiu nemožno bezpodmienečne zosúladiť s motívmi, na ktorých Foucault dokladá charakteristický rozmer antickej etiky. Mojmým zámerom nie je korelácia ani bezpodmienečné zosúladenie Kanta s tradíciou umení existencie. Pokúsím sa predstaviť Kantovu pragmatickú antropológiu a jej didaktickú funkciu ako špecifický koncept cieľavedomej životnej praxe cielenej na formovanie určitých dispozícií človeka, ktoré podľa Kanta (z filozoficko-dejinnej perspektívy) sú rozhodujúce z hľadiska *napredovania k dokonalosti* (Kant 1996b, 81).

Od empirickej psychológie k pragmatickej antropológii. Je známe, že Kant postavil problém človeka na úroveň, kde sa mohol stať ťažiskom filozofickej pozornosti nasledujúcich storočí. Jeho vlastná antropológia však nemala tak vysoké aspirácie. Hoci v súvislosti s ňou môžeme hovoriť o historickom koncipovaní antropológie ako samostatnej

¹ Pri charakterizovaní pragmatickej antropológie je táto väzba, ktorá prirodzene plynie celým textom *Antropológia z pragmatického hľadiska*, zásadná. Upozorňuje na to B. Jörissen, keď si všíma, že už v predslove Kant (na prvý pohľad nebadane) rozlišuje medzi „pragmatickým hľadiskom“ (Hinsicht) a „pragmatickým zámerom“ (Absicht). Podľa Jörissena je tento dvojaký význam zásadný vo vzťahu ku každému pragmatickému mysleniu, ktoré chce byť fúziou teoretických zreteľov diskurzu („hľadisko“) a úsilí o zlepšenie pomerov, v rámci ktorých sa tento diskurz situuje („zámer“) (Jörissen 2002, 154).

² Nemožno, pravda, zabúdať, že tieto disciplíny nepredstavujú dve nezávislé oblasti Kantovho záujmu. Nemá sa tým na mysli len predpokladaná väzba otázok „Čo je človek?“ a „Čo mám robiť?“, ale tiež Kantom výslovne zdôrazňovaná relevantnosť tzv. druhej (empirickej) časti etiky, ktorú nazýva praktickou antropológiou (Kant 2014, 8).

³ Text začína *Antropologickou didaktikou*, ktorá je zostavená z dobovej empirickej psychológie. Celkovo ide o elementárne poznatky týkajúce sa psychológie ľudského myslenia a správania, a to v rovine tematiky poznávacích schopností, pocitov slasti a strasti a nakoniec žiadostivosti, ktoré reprezentujú tri knihy prvej časti. *Antropologická charakteristika*, druhá časť textu, zahŕňa charakteristiku človeka ako osoby, príslušníka pohlavia, národa, rasy a nakoniec charakteristiku vo vzťahu k jeho rodovej určenosti. R. Brandt dokladá, že išlo o 2000 výtlačkov pri prvom vydaní, čo prekonalo všetky ostatné Kantove spisy. Už v roku 1800 sa *Antropológia* dočkala druhého vydania (Brandt 1999, 7).

„vedeckej“ a akademickej disciplíny a tiež o založení filozofickej antropológie, resp. jej prvej fázy,⁴ v oboch prípadoch Kant robí len prvé kroky. Pragmatická antropológia nie je ani striktne vedecká, keďže vynecháva otázku, čo z človeka robí príroda, ani filozofická, keďže sa zakladá iba na bežnej skúsenosti.

Pôvodne Kant prednášal antropológiu v rámci fyzickej geografie, kde sa zaoberal tým, čo v oblasti poznania prírody, človeka a politiky považoval za poučné (Kant 1999, 53). V roku 1772 ju začal prednášať samostatne, a to až do roku 1796. Obidva kurzy boli orientované na *poznanie sveta* (Kant 2000, 6) – Kant chcel rozvíjať iné dispozície svojich poslucháčov než v prípade logiky a metafyziky. L. E. Borowski uvádza, že antropológia a fyzická geografia boli určené pre tých, ktorí „chceli rozvíjať myseľ a srdce, ale aj zušľachťovať spoločenský život či urobiť konverzáciu s inými príjemnou a zaujímavejšou“ (citované podľa Böhme 1998, 231). Ako učebný materiál antropológie Kantovi slúžili príslušné paragrafy o empirickej psychológii Baumgartenovho textu *Metaphysica*. Ich obsah stále spájaj s tým, čo označoval pojmom „školský“, t. j. „bohatý na materiál a stručný na uskutočnenie“ (Kant 2012, 294). Preto Kant antropológiu priebežne dopĺňal o nové poznatky a pramene, najmä jej však priradil funkciu. Účelom bude zdokonaľovať sa v rovine ovládania prirodzených sklonov a pestovania sociálnych kvalít. Tým prekročil teóriu človeka a rozšíril kompetencie antropológie o praktický a pragmatický aspekt. V tomto kroku tkvie „pokrok, ktorý Kant dosiahol rekonštrukciou empirickej psychológie ako pragmatickej antropológie“ (Brandt 1999, 43).

Väčšinu antropológických prednášok Kant začínal dichotómiou štúdia v škole a vo svete. Uvádzam jednu z týchto vstupných charakteristík (1784/1785): „Existujú dva spôsoby ako študovať: v škole a vo svete. V škole človek študuje školské poznatky, ktoré náležia učencom z povolania, ale v spoločenskom styku so svetom človek študuje populárne poznatky náležiacie celému svetu“ (Kant 2012, 343). Školou v druhom význame je samotný svet. V ňom sú naučené poznatky zároveň zužitkované, a to so zreteľom na nás samých, pretože „človek je svojím posledným účelom“ (Kant 2000, 3). V tomto duchu sa nesie úvodná veta *Antropológie*. Pochopenie sveta ako školy znamenalo, že zmyslom antropológickej reflexie má byť včlenenie človeka do živlu či *hry* sveta, ako to formuloval (Kant 2000, 4). Preto človeka nebude skúmať len ako objekt vo svete prírody, ktorá z neho urobí niečo, čo už nemôže byť inak a o čom Kant v niektorých prípadoch ani neodporúča špekulovať. V hre prírody je človek len divákom (Kant 2000, 3), naproti tomu vo svete sa hry zúčastňuje, keď takpovediac „má svet“ (Kant 2000, 4). „Mať svet“ znamená poznať ho takým spôsobom, že sme schopní túto znalosť využiť vo svoj prospech. Preto je antropológia svojím hľadiskom pragmatická iba za predpokladu, že obsahuje poznatky o človeku ako o svetoobčanovi. Antropológická reflexia sa tak stáva analýzou spôsobu, akým si človek osvojuje svet, resp. analýzou toho, „ako sa v ňom môže etablovať, vstúpiť do hry a participovať na nej“ (Foucault 2010, 48).

Podľa Kanta je možné v rozmanitosti psychologickkej a behaviorálnej konštitúcie

⁴ K tomuto predpokladu pozri (Marquard 1973, 122-127; Rölli 2011, 21).

človeka odhaliť pravidelnosť, resp. „podriadiť hru ľudských činností pravidlám“⁵ (Kant 2012, 292). Ako exemplárny príklad charakteru a použitia týchto pravidiel uvádza zlepšenie pamäte: „Teoretické rozumovanie“ o funkciách mozgu je pre človeka bezcenné, keď však prostredníctvom skúsenosti dôjde k rozpoznaní pravidelnosti toho, čo pamäť prospieva, a naopak škodí, môže si tým dopomôcť k jej zlepšeniu (Kant 2000, 3). Rovnakým spôsobom sa môže človek poučiť nielen vo vzťahu k poznávacím schopnostiam, ale tiež vo vzťahu k tomu, čo narúša vládu rozumu, k vášňam, afektom, žiadostivostiam a vôbec k všetkému tomu, čo človeka prebúdza a motivuje k činnosti. To je rovina, na ktorej ho poznávame podľa toho, čo z neho možno a treba urobiť. V tomto smere sumarizuje G. Böhme hlavné inštrukcie Kantovej antropológie nasledovne: „Zostaň aktívny, dištancuj sa od živočíšnosti, ale neupadaj pritom do šialenstva“ (Böhme 1998, 241).

Dispozícia, k rozvíjaniu ktorej mieri každé pragmatické poučenie, je *chytrosť* (Klugheit). Zatiaľ čo zručnosť je orientovaná na veci, chytrosť sa zameriava na ľudské bytosti.⁶ Ide o schopnosť „použiť iných ľudí na svoje zámery“ (Kant 2000, 104) alebo tiež „schopnosť voliť prostriedky na dosiahnutie vlastného blaha“ (Kant 2014, 35). Zdalo by sa, že ide o čosi nemorálne, no Kant rozlišuje medzi chytrosťou a ľstivosťou (Arglist). Chytrý človek si dokáže spoluprácu iných vo svojich úsilíach získať, ľstivý zradza ich dôveru intrigami (Kant 2000, 101). Rozvíjanie pragmatických vlôh človeka má u Kanta výrazne sociálny akcent. Aj pragmatické pričinenie o blažený život môže pôsobiť ako „typ sociálno-pedagogickej okľuky na ceste k moralite, pokiaľ podnecuje orientáciu na ostatných, teda socialitu v najširšom zmysle“ (Jörissen 2002, 157). To, že každý jednotlivec sleduje v spoločnosti svoje vlastné zámery a blaho, na dosiahnutie ktorých potrebuje aj asistenciu iných, vedie k vzájomnému styku. Brániť v ňom občanovi znamená podľa Kanta brzdiť čulosť tohto styku, a teda aj sily celku (Kant 1996a, 69).

Limity „pragmatického“. Je dôležité poznamenať, že prax, ku ktorej pragmatická antropológia pobáda, nie je tým, čo by podľa Kanta malo primerane zavišovať ľudskú existenciu. „Pragmatické“ sa človeka vždy dotýka akoby len fragmentárne, resp. nejde

⁵ Jedným z príkladov, ako Kant v poznaní človeka uplatňuje túto optiku, je módný vkus, ktorému sa venoval v rámci kapitoly *Antropologické poznámky o vkuse*. Ak tu chce z pragmatického hľadiska povedať niečo zásadné, nemôže skúmať partikulárne ľudské prejavy. Napokon, „antropológia nie je opisom ľudských bytostí, ale opisom ľudskej prirodzenosti“ (Kant 2012, 48). V tomto zmysle Kant postupuje tak, že v človeku odhaľuje prirodzenú tendenciu porovnávať svoje správanie so správaním iných, väčšinou dôležitejších osôb a napodobňovať ich. Zákonitosťou tohto napodobňovania je móda, ktorá „patrí pod titul márnivosti, lebo v jej zámere nie je žiadny vnútorný zmysel, a tiež bláznovstva, lebo ide o nutkanie nechať sa podlízavo viesť príkladom“ (Kant 2000, 160). V nadväznosti na to Kant upozorňuje, že napodobňovať dvoranov, ktorí majú tendenciu často zvrhnúť módu do dobrodružnej a niekedy ohyzdnej podoby, máva za následok, že tieto formy sa nasledujú ešte dlho potom, čo ich dvoranania opustili. „Vždy je však lepšie byť bláznom v móde, než bláznom z módy“ (Kant 2000, 160), radí Kant.

⁶ V tejto súvislosti Kant uvádza príklad: „Hodinár je zručný, ak vyrába dobré hodinky, ale ak vie, ako ich rýchlo dostať k zákazníkovi, lebo ich upraví podľa módy, tak disponuje chytrosťou“ (Kant 2012, 291).

o „etiku“ života ako takého. Pragmaticky motivovaná prax má dať ľudskej existencii primeranú podobu na úrovni, ktorá nie je posledným zámerom prírody – na úrovni civilizovanosti (Kant 2000, 260). Limity „pragmatického“ platia v Kantovej filozofii dejín, morálnej filozofii, ako aj v teórii pedagogiky. „Pragmatické“ Kant vždy situuje do pozície, ktorá prekračuje to, čo ešte nerobí úplného človeka, ale zároveň sa nikdy nestotožňuje s tým, na čo je skutočne predurčený. Je jednou z kapitol celkového ideálneho obrazu smerovania života jednotlivca, spoločnosti a ľudského rodu, ktorý nám v koncentrovanej podobe sprostredkúva najmä Kantova filozofia dejín. Nemožno sa čudovať, že základné tézy z textov *Idea ku všeobecným dejinám vo svetoobčianskom zmysle* (1784) a *Domnelý začiatok ľudských dejín* (1786) sprostredkúva Kant aj percipientom svojho antropologického učenia.

Svoju filozofiu dejín i pragmatickú antropológiu Kant formuluje v kontexte dobového diskurzu určenia (Bestimmung) človeka. Jednou z hlavných myšlienok v rámci Kantovej odpovede je presvedčenie, ktoré v *Antropológii* sformuloval pri opise pragmatických vlôh človeka, totiž že „u všetkých zvierat ponechaných na seba dosiahne svoje celkové určenie každý jedinec, u človeka však v najlepšom prípade iba rod: takto sa môže ľudská rasa dopracovať k svojmu určaniu iba napredovaním v zástupe nespočetných generácií“ (Kant 2000, 260). Táto myšlienka je tiež obsahom *Druhej vety* Kantovho filozoficko-dejinného spisu (Kant 1996a, 59). Život každého človeka zvlášť nestačí naplniť určenie ľudského rodu na Zemi, jednako sa však môže, a mal by sa, udržiavať a pestovať tak, aby neupadal do surovosti prírody. Obraz o sebakreujúcom zdokonaľovaní sa človeka si môžeme utvoriť z nasledujúceho odseku pochádzajúceho zo záveru *Antropológie*, ktorá celkovo vrcholí rozpravou o rodovej určenosti človeka: Človek „má charakter, ktorý si vytvára on sám tým, že je schopný zdokonaľovania v súlade s cieľmi, ktoré si sám ukladá, čím zo seba ako zvierat'a nadaného spôsobilosťou rozumu (animal rationabile) môže urobiť rozumné zviera (animal rationale), takže napokon: v prvom rade udržiava seba a svoje správanie, v druhom rade ich cvičí, poučuje a pestuje pre vlastnú spoločnosť a po tretie ich ako systematický celok (usporiadaný podľa princípov rozumu) riadi“ (Kant 2000, 257). Cvičiť, poučiť a pestovať seba samého pre spoločnosť je podľa tohto scenára tou etapou napredovania človeka, ktorej realizácia závisí od rozvíjania pragmatických vlôh. Kant tým myslí civilizovanie človeka, resp. výchovu v oblasti prirodzených náklonností a spoločenského styku (Kant 2000, 260), pričom princípy tejto praxe konceptualizoval ako antropologické učenie z pragmatického hľadiska.

Pragmatická antropológia ako vademecum. V texte *Úvod do Kantovej antropológie* (Foucault 1961) bolo hlavným Foucaultovým cieľom zodpovedať otázku, v akom vzťahu sú Kantova *Antropológia* a kritický obrat v jeho filozofii. V určitom momente analýzy bolo potrebné ozrejmiť tiež to, ako sa text situuje bez ohľadu na kritiku, t. j. v jeho vlastnej pragmatickej metóde. Za týmto účelom Foucault sleduje Kantove metodické formulácie, ktorým sú venované prolegomena prednášok, ako aj predslov *Antropológie*. Východiskom je presvedčenie, že v pravde prírody sa človek nikdy nenájde úplne. Presne v tomto zmysle nechce Kant antropológiu „uzamknúť“ ľudskú bytosť do prirodove-

deckého slovníka“ (Foucault 2010, 45). Další posun v rámci Foucaultovej explikácie stojí na tvrdení, že pragmatické podľa Kanta sú tie poznatky, ktoré možno všeobecne použiť v spoločnosti. Kant svojou antropológiou zaostriť pozornosť na ľudský život v jemu prislúchajúcej spoločenskej zakotvenosti. Nie je na škodu všimnúť si, čo si prítomní zaznamenali počas prednášky v zimnom semestri 1784/1785: „Poznanie človeka vo všeobecnosti sa inak nazýva antropológia, ale tá je ďalej rozdelená do dvoch smerov: je to buď 1. *anthropologia pragmatica*, keď poníma poznanie človeka ako všeobecne užitočné v spoločnosti; alebo 2. *anthropologia scholastica*, keď ho poníma skôr ako školské poznanie“ (Kant 2012, 344). Podľa uvedeného je antropológia svojím zámerom pragmatická vtedy, keď „vzdeláva ľudí pre účely spoločenského styku“ (Kant 2012, 346).

Michel Foucault

vademecum znamená akcentovať inštrumentálne a strategické razenie textu, ktorý sa adresátovi ponúka ako radca v určitej sfére života. Za pomoci odporúčaní a pravidiel má v adresátovi rozvinúť najmä určitú formu životnej kompetencie, v prípade Kanta *verejnú hodnotu občana* (Kant 1998, 713), ako upozorňuje v súvislosti s pragmatickým vzdelávaním k chytrosti v prednáškach z pedagogiky.

Foucault charakterizoval *Antropológiu* ako „zbierku a rapsódiu príkladov“ (Foucault 2010, 102) a v tomto zmysle ako „knihu každodenného cvičenia“ (Foucault 2010, 47). Kant apeloval na tento aspekt textu aj z hľadiska účasti každého človeka na obsahovom rozširovaní antropológie. V prednáškach (1784/1785) sa dočítame: „Môžeme ju použiť každý deň v konverzácii, v praktických záležitostiach a so zreteľom na nás samých, pričom prostredníctvom nových pozorovaní ju môžeme čoraz viac ilustrovať“ (Kant

Naskytá sa možnosť klasifikovať *Antropológiu* za pomoci kritéria, ktorým Foucault špecifikuje pole bádania v *Dejinách sexuality*. Kantova *Antropológia* je príručkou (ako ju nazýva sám Kant) a patrí k tým typom textov, na ktorých Foucault dokumentuje antické problematizácie života. *Antropológiu* je možné zaradiť k tzv. preskriptívnym textom, ktorých cieľ spočíva v inštrukciách a poučeniach so zreteľom na náležité správanie. Texty tohto charakteru sú „textami, ktoré si činia nárok na formulovanie pravidiel, názorov, rád so zreteľom na to, ako sa náležite správať“; sú to texty „praktické“, ktoré sú samy osebe predmetom „praxe“, pretože boli vytvorené na to, aby ich ľudia čítali, osvojovali si ich, meditovali nad nimi, používali ich, overovali ich, a ich posledným cieľom bolo vytvorenie rámca každodenného správania“ (Foucault 2003, 21). Charakterizovať *Antropológiu* ako

2012, 344). Neuzatvára sa a nekončí obsahom, ktorý do nej zahrnul Kant. „Premenlivý vkus každého veku“ (Kant 1998, 707) je tým, podľa čoho sa riadi civilizácia človeka ako stupeň kultúry zodpovedajúci pragmatickej praxi. V tomto smere Kantova antropológia nemá byť dejinami kultúry ani sukcesívnou analýzou jej foriem, ale „bezprostrednou a zároveň nevyhnutnou praktikou danej kultúry. Vyučuje človeka v jeho vlastnej kultúre rozpoznať školu sveta“ (Foucault 2010, 48). Nie je stabilným „katechizmom“, ale propedeutickou príručkou, „predbežným cvičením“ v poznaní človeka (Kant 2012, 346), ktorého obsah je permanentne budovaný. Navyše, mnohé z antropologických skúmaní a poznatkov, ktoré by Kant odsúdil ako stratu času, sa už sformovali do podoby seriózneho vedenia.

Kant chápe pragmatické poznanie človeka ako všeobecne prospešné. Preto ho tiež zamýšľa sprístupniť širokej verejnosti. Štýl je populárny, zrozumiteľný a pútavý. Aj to naznačuje, že na rozdiel od dobovej literatúry orientovanej na dvorskú kultúru sa zameriava na každého bez rozdielu. Podľa G. Böhmeho tu o sebakultiváciu usiluje najmä nemecký tretí stav (Böhme 1998, 232). Keď na jednej z prednášok (1784/1785) Kant cituje slová z hry rímskeho dramatika Terentia „Som človek, nič ľudské mi nie je cudzie“ (Kant 2012, 346), chce tým povedať, že znalosť človeka môže byť rovnako užitočná pre každého. „Našu antropológiu môže čítať ktokoľvek, ba aj žena pri toaletnom stolíku“ (Kant 2012, 292). Ponúka rady a pravidlá každému, kto stojí o pomoc tejto, ako hovorí, „verejne prospešnej vedy“ (Kant 2000, 6). Každý, kto by sa usiloval o všestrannú vzdelanosť a v nadväznosti na to o praktickú orientáciu v zaobchádzaní s inými aj so sebou samým, o pestovanie spoločenského styku či zdokonalenie svojich zručností, môže siahnuť po poznaní človeka, ktoré je pre tieto účely cielene sprostredkované z pragmatického hľadiska.

Obdobie osvietenstva malo ideálne predpoklady na osvetu prostredníctvom písaného slova. Podmienkou je tu totiž istá úroveň alfabetizácie pokiaľ možno rôznych vrstiev spoločnosti. Rozmanité literárne návody, ktorých reprezentantom (na rozdiel od iných autorov) bol Kant skôr iba okrajovo, problematizovali život tým, že inštruovali človeka, akým spôsobom by ho mal viesť. V období osvietenstva už málokto vystačil s *Knihou žalmov*. Verejnosť mala k dispozícii ľahko zrozumiteľné spisy, ktoré jej radili najmä v oblasti životosprávy a etikety. Existuje viacero textov v podobe príručiek zdravého, správneho či krásneho života, ktoré v kontexte medicíny, psychológie, makrobiotiky, dietiky, kalobiotiky a pod. vytvárali kontúry diskurzu populárno-vedeckej osvietenскеj a romantickej antropológie.⁷ Spoločným menovateľom je charakter príručiek a praktické implikácie textov. Akcentovala sa najmä váha ľudskej slobody a v širšom zmysle slova bolo zámerom naučiť človeka byť pánom svojho života. V kontexte osvietencko-romantických ideálov sa mierilo najmä na rozvíjanie rozumu, mravov a morálky. Medzi najznámejších autorov možno zaradiť Christopha Wilhelma Hufelanda a tiež Adolpha Freiherra Kniggeho s ich „bestsellermi“ *Umenie predĺžiť ľudský život (Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern – 1797)*, neskoršie známym ako *Markobiotika*

⁷ K niektorým z týchto konceptov pozri (Shipperges 1991, 90-108).

a *O zaobchádzaní s ľuďmi* (*Über den Umgang mit Menschen* – 1788), nazývaný tiež jednoducho *Knigge*. Uvedené texty sú prezentáciou dvoch rozdielnych konceptov umenia života, pričom princípy obidvoch sú u Kanta badateľné. Foucault spomína bezprostrednú komunikáciu a rovnakú rovinu *Antropológie* a *Makrobiotiky* (Foucault 2010, 44). Pokiaľ ide o Kniggeho, spája ich najmä presvedčenie o potrebe poznania človeka v záujme pestovania a kultivácie spoločenského styku. Brandt v tomto smere uvádza Kantovu *Antropológiu* doslova ako „Knigge“, „fundovanú etiketu“ (Kant 2000, XIV). Pravda, to, čo by sme mohli zahrnúť pod etiketu, nevyčerpáva pragmatickú šírku a dosah Kantovej antropológie, ktorá ďaleko prekračuje „meštiansku slušnosť“ (Böhme 1998, 232). Podľa niektorých častí *Antropológie* by sa mohlo zdať, že Kant zjednocuje obidva prístupy (Hufelandov a Kniggeho) do istej predstavy humánnosti. V kapitole *O najvyššom morálno-fyzickom dobre* poznamenáva: „Myslieť jednotu blahobytu s cnosťou v spoločenskom styku je humánnosť“ (Kant 2000, 202). Blahobytným životom pritom rozumie „dobré jedlo v dobrej (a pokiaľ možno tiež premenlivej) spoločnosti“ (Kant 2000, 203). Je tiež zaujímavé pozorovať, ako výrazne sú tieto myšlienky stvárnené vlastným Kantovým životom.

Verejná hodnota človeka, ku ktorej má pragmatické vzdelávanie viesť, spočíva v tom, vzbudiť úctu v iných, čo je podľa Kanta „vlastný základ všetkej ozajstnej družnosti“ (Kant 1996b, 78). Predsa však Kant videl v ľudskom určení viac než len spoločenské

Immanuel Kant

spôsoby a slušnosť. Tie totiž beztak nie sú „naočkované na morálne dobré zmýšľanie“ (Kant 1996a, 68). Jeho postoj tu vystihuje známa replika zo Shakespeara: „Celý svet je javiskom a všetci muži a ženy iba hercami“ (Shakespeare 2006, 227). Civilizovanie Kant v *Antropológii* priamo stotožňuje s divadlom a hraním rolí: „Čím sú ľudia celkovo civilizovanejší, tým viac sú hercami“ (Kant 2000, 40). V kapitole *O prípustnom morálnom zdaní* zaznieva toto presvedčenie presne v duchu Kantom vedených úvah v *Ideji ku všeobecným dejinám vo svetoobčianskom zmysle*. Na sebaformujúcej ceste človeka sa rozvíjanie pragmatických vlôh uskutočňuje na úrovni civilizovanosti občana iba ako vonkajšie *používanie idey morality* (Kant 1996a, 67-68). Tu v *Antropológii* Kant dodáva, že toto zdanie môže byť predsa len prospešné, pretože dlhodobó hrané cnosti (uvádza priazeň, úctu k ostatným, skromnosť, nezištnosť) sa postupne môžu stať zmýšľaním (Kant 2000, 40).

V tomto duchu Kant v spoločenskom styku odhaľuje spôsoby správania, ktoré sú

síce iba vonkajším používaním mravnosti, ale sú to jednako malé kroky k tomu, aby sa stal človek morálne dobrým. „Stať sa obľúbeným alebo obdivovaným“, resp. stať sa „mravným v spoločenskej situácii“ (Kant 2000, 159) podľa Kanta ešte neznamená byť morálne dobrým, ale usilujúc o to, aby sa človek zapáčil ostatným, je na to pripravovaný. Podľa B. Jörissena je táto myšlienka v *Antropológii* kľúčová. Sumarizuje: „Napriek všetkej morálnej ambiguite existuje imanentná tendencia pragmatického zvädzať k moralite“ (Jörissen 2002, 157). Kant tento predpoklad prezentuje na príklade ideálneho vkusu. V podkapitole *Antropológie* nazvanej *Vkus zahŕňa tendenciu k vonkajšiemu povýšeniu morality* poukazuje na to, že v prípade vkusu ide o zaľúbenie pociťované spoločne s ostatnými, teda pociťované spoločensky. Vkus podľa Kanta informuje o tom, čo sa nám páči, čo však platí nielen nielen o percipujúcom subjekte, ale aj o všetkých ostatných. Vkus „môže byť chápaný ako všeobecne platný, pretože musí obsahovať nevyhnutnosť tohto zaľúbenia. [...] Týmto spôsobom by mohol byť vkus nazvaný moralitou vonkajšieho zjavu“ (Kant 2000, 159).

Celkovo sa umenie existencie, ktoré rozpoznávame v Kantovej antropológii, rozhodujúcim spôsobom odlišuje od pôvodných konceptov, ako aj od motívov súčasnej kultúry individualizmu. Kant často vystríha pred tým, aby sme sa nepoddali „zaľúbeniu vo svojej existencii“, „estetickéj spokojnosti“ (Kant 1990, 136) či uspokojovaniu náklonností vo vzťahu k takejto predstave spokojnosti. „Všetci eudaimonisti sú preto praktickými egoistami“ (Kant 2000, 13). Citát pochádza z prvej knihy *Antropológie (O poznávacej schopnosti)*, kde Kant sústredil pozornosť na fenomén egoizmu.⁸ Názor, ktorý tu Kant vo vzťahu k téme prezentuje, stvára zároveň optiku pragmatickej antropológie ako takej. Egoizmu môže podľa Kanta čeliť jedine pluralizmus ako spôsob myslenia, pri ktorom sa človek nezaoberá sebou, ako keby mal „celý svet vo svojom Ja“, ale má „sa chápať a správať ako svetoobčan“ (Kant 2000, 13).⁹ Táto optika formuje sebachápanie, ktoré by bolo možné považovať za jednu z hlavných inovácií vo vzťahu k umeniu existencie v jeho pôvodných podobách. Epoque osvietenstva, Kanta nevynímajúc, sympatizuje v mnohých ohľadoch s myšlienkou univerzalizmu. Preto sa aj predstava primeranej podoby života a jeho usmerňovania stáva všeobecne závažnou a záväznou. Aj to je, zdá sa, jeden z posunov, ktorými sa oslabila pôvodná autonómnosť umenia existencie tak, ako sa nám jeho motívy javia v minulých tradíciách myslenia. Foucault toto oslabenie videl od nástupu kresťanstva, keď sa umenie existencie postupne včlenilo do pastorálnej, vzdelávacej či lekárskej praxe (Foucault 2003, 18). V istom ohľade práve nástup kresťanstva pripravil pôdu motívom, ktorými sa v osvietensko-romantických predstavách rozvíjajú niektoré hlavné podoby umenia existencie. V jeho medziach sa totiž ľudstvo

⁸ Egoizmus môže byť založený na troch typoch domýšľavosti – domýšľavosti umu, vkusu a praktického záujmu. Podľa toho Kant rozlišuje logický, estetický a praktický egoizmus (Kant 2000, 11).

⁹ Prírodzene sa naskytá otázka, nakoľko tento názor zodpovedá východiskám Kantovho transcendentizmu. V tejto súvislosti Kant rozlišuje medzi antropológickou a metafyzickou perspektívou otázky. Z perspektívy antropológie totiž otázka neznie, „či mám ako mysliača bytosť okrem môjho bytia dôvod predpokladať bytie celku iných bytostí, stojacich so mnou v spoločenstve (zvanom svet)“ (Kant 2000, 13).

chápe ako jeden celok, čo je predpoklad, z ktorého vychádza aj Kantova idea svetoobčianstva.

Pragmatickú antropológiu sa človek neučí, resp. nemá byť len prečítaná, ale prostredníctvom poznania toho, čím človek je a čo zo seba môže a má urobiť, sa má učiť umeniu viesť život primeraným spôsobom; primeraným vo vzťahu k tomu, čomu nemá podľahnúť (živelnosti, nespútanosti, surovosti), a na druhej strane stále len na ceste za dokonalosťou. Poľom pôsobnosti pragmatickej antropológie sa stáva tento rozporuplný stav, ktorý vzniká v dôsledku toho, že dokonalosť sa ešte nestala prírodou. Prírodné vlohy k živočíšnosti spôsobujú ujmu kultúre a tá ju spôsobuje zasa im (Kant 1996b, 82). Preto sa Kant s ohľadom na prítomnosť týchto rozporov pýta (rovnako ako J. J. Rousseau), či by sa dalo ľudskému rodu lepšie v surovosti jeho povahy než v umeniach jeho kultúry, ktorej koniec je však v nedohľadne (Kant 2000, 260). Ak však nemožno zaručene veriť v pokrok, treba zaistiť aspoň udržiavanie účelu prírody, nech by išlo hoci aj o obyčajnú ťažiadostivosť (Kant 1996a, 69). Človek ani ako jednotlivec, ani ako rod nerobí veľké kroky dejinami, ale sa krok za krokom touto okľukou naprieč pokoleniami pouča a formuje. To je zároveň pravou témou *Antropológie*.

Obsah Kantovej *Antropológie* je dnes zaujímavý skôr z teoretických (filozoficko-historických) než praktických dôvodov. Čo Kant v tomto smere zanechal, to je najmä metóda (poznatky akého charakteru sa vyžadujú, aby sa človek stal chytrým, a akými prostriedkami ich možno získať). Je tiež možné pozorovať snahy o rekonštrukciu pragmatickej antropológie pre človeka 21. storočia,¹⁰ čo však predpokladá zohľadniť dnešné okolnosti a skúsenosť ľudského života, ako aj rozvoj poznania v oblasti humanitných vied.

Literatúra

- BÖHME, G. (2010): *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Bielefeld und Basel: Edition Sirius.
- BÖHME, G. (1998): *Antropologia filozoficzna. Wykłady z Darmstadt*. Warszawa: IFiS PAN.
- BRANDT, R. (1999): *Kritischer Kommentar zu Kants Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Hamburg: Meiner.
- FOUCAULT, M. (2010): *Einführung in Kants Anthropologie*. Berlin: Suhrkamp.
- FOUCAULT, M. (2003): *Užívání slasti. Dějiny sexuality II*. Praha: Herrmann & synové.
- JÖRISSEN, B. (2002): Anthropologische Hinsichten, pragmatische Absichten. Kants Anthropologie in pragmatischer Hinsicht und ihr Bezug zur Anthropologie des Pragmatismus. *Paragrana*, 2 (11), 153-176.
- KANT, I. (1990): *Kritika praktického rozumu*. Bratislava: Spektrum.
- KANT, I. (1996a): Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle. In: Kant, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 57-73.
- KANT, I. (1996b): Domnělý začiatok ľudských dejin. In: Kant, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 74-90.

¹⁰ Snahou o rekonštrukciu Kantovej pragmatickej antropológie je napríklad filozofická antropológia G. Böhmeho (Böhme 2010).

- KANT, I. (1998): Über Pädagogik. In: Weischedel, W. (Hrsg): *Werke in sechs Bänden. Band VI. Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 695-761.
- KANT, I. (1999): Správa o príprave prednášok na zimný semester 1765 – 1766. *Filozofia*, 54 (1), 48-53.
- KANT, I. (2000): *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Hamburg: Meiner.
- KANT, I. (2012): *Lectures on Anthropology*. New York: Cambridge University Press.
- KANT, I. (2014): *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH.
- MARQUARD, O. (1973): *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- RÖLLI, M. (2011): *Kritik der anthropologischen Vernunft*. Berlin: Matthes&Seitz.
- SHAKESPEARE, W. (2006): *As You Like It*. London: Arden Shakespeare.
- SHIPPERGES, H. (1991): Konzepte der Lebenskunst in Aufklärung und Romantik.
- Orthobiotik – Makrobiotik – Kalobiotik. In: Perels, Ch. (Hg.): *Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts*. Tübingen, 90-108.

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0481/15, „Projekty estetizácie existencie v súčasnej filozofii a kultúre“.

Martin Čengeri
Inštitút filozofie FF PU
17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
e-mail: martincengeri@gmail.com